

NÉHÁNY ALKOTMÁNYJOGI MEGFONTOLÁS AZ APASÁGGAL KAPCSOLATBAN

*A család, mint a társadalom alapja**

SCHANDA Balázs
egyetemi tanár (PPKE JÁK)

Magyarország Alaptörvénye védi a házasság és a család intézményét, és rögzíti, hogy házasságot csak férfi és nő köthet. Az alapvető jogok tekintetében az Alaptörvény nem enged különbségtételt nemek szerint, és a gyermekek irányában fennálló kötelezettségek tekintetében sincs különbség a szülők között. Ugyanakkor a családok, a gyermekek, a nők, az idősek és a fogyatékkal élők külön védelmét írja elő. Eszerint az apák nem rendelkeznek külön alkotmányos védelemmel – az apai szerep alkotmányos méltósága kibontást igényelhet. Az apa kitüntetett címetje lehet annak a felszólításnak, mely a személy felelősségét hangsúlyozza.

1. Család az Alaptörvényben

Az Alaptörvény több ponton utal a családra. A Nemzeti hitvallás megfogalmazása szerint: „Valljuk, hogy együttélésünk legfontosabb keretei a család és a nemzet [...]” A család intézményét, „mint a nemzet fennmaradásának alapját” ismeri el az L) cikk (1), a P) cikk méltatja a családi gazdaságok szerepét, az VI. cikk védi a családi életet, míg a XV. cikk általában a családot.

Számos állam alkotmányi szinten határozza meg a házasságra és a családra vonatkozó legfontosabb rendelkezéseket és fogalmakat.¹ Szemléletes az ír alkotmány, amely szerint „[a]z állam elismeri a családot mint a társadalom természetes, elsődleges és alapvető közösségét, és mint elidegeníthetetlen és sérthetetlen jogokkal rendelkező erkölcsi intézményt, mely a pozitív jognál előbbvaló és felsőbbrendű” (41. cikk).

* A kézirat az Igazságügyi Minisztérium jogászképzés színvonalának emelését célzó programjai keretében jött létre.

¹ Sarolta MOLNÁR: The Fundamental Right of Marriage in the Constitutions of European Countries. *Central European Journal of Comparative Law*, Vol. 2., Iss. 2. (2021) 181.

Szintén egyértelmű megfogalmazást találunk a lengyel alkotmányban: „A Lengyel Köztársaság védi a házasságot, mint férfi és nő szövetségét, valamint a családot, az anyaságot és apaságot” (18. cikk). Nyilván a házasság intézményét azonos nemű párok számára is kinyitó nyugati törvényhozás vezette az alkotmányozót annak rögzítésére, hogy a házasság csak egy férfi és egy nő között állhat fenn. Az olasz alkotmány is természetes egységként ismeri el a családot, melynek alapja a házasság (29. cikk) – a második világháború utáni alkotmányozáskor aligha gondolt valaki is arra, hogy azonos neműek is házasságot kívánának kötni. A köztársaság elősegíti a családalapítást, és külön intézkedésekkel segíti a nagycsaládosokat. A nők egyenjogúságát a munka világában úgy kell biztosítani, hogy lényeges családi kötelezettségeiknek is eleget tessenek (37. cikk). Az anya és az apa családi szerepének különbözőségét ma kevésbé hangsúlyoznák. A házasság értékét deklaráló rendelkezések a világ számos alkotmányában találhatóak.²

Az anyaság és az apaság az Alaptörvényben közvetett formában jelenik meg. Az Alaptörvény kilencedik módosítása deklarálja a nemi szerepek felcserélhetetlenségét (L. cikk (1) „Az anya nő, az apa férfi.”). Míg az anyaság támogatásra alapot adó élethelyzet [XIX. cikk (1)], sőt, általában a nők előnyben részesítése megalapozott lehet (így a nyugdíjjogosultság tekintetében XIX. cikk (4); az apaság nem részesül hasonló nevesített védelemben.

2. A házasság – a család alapja

A családi élet nem pusztán a magánszférához tartozó, tiszteletben tartandó jogként jelentik meg, hanem mint a társadalom alapja. Ezzel az Alaptörvény illeszkedik abba a természetjogi hagyományba, amit az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata is elismert. A házasság védelmére vonatkozó rendelkezést megerősítve annak tartalmi jegyeként rögzíti, hogy a házasság férfi és nő között, önkéntes (szabad) elhatározás alapján létrejövő életközösség [L. cikk (1)]. Nem csak az Alaptörvény helyezte el első, „Alapvetés” részében a házasság és a család védelmét rögzítő tételt – a korábbi Alkotmány is így járt el, ami arra utalhat, hogy a védelem alapvető jelentősége hangsúlyosabb az alapjogi vonatkozásoknál.

A házasság ősi jogintézmény, azonban a házasság átfogó jogi szabályozása történelmi léptékekkel nézve csak a közelmúltban – a francia forradalmat követő jogfejlődés nyomán – került az állami/világi jog szabályozási körébe.³ A korábbi korok jellemzően a vallási jog kérdésének tekintették a házasságot – így megkötése és léte ősi társadalmi szabályok és szokások, egyházi szabályok szerint alakult, míg az állami jog csak a házasság egyes jogkövetkezményeit szabályozta.

² Pl. Bonni Alaptörvény 6. cikk, Olasz Köztársaság Alkotmánya 29. cikk, Lengyelország alkotmánya 18. cikk, Burkina Faso alkotmánya 23. cikk. Magyarország Alaptörvényével kapcsolatban ld. LANDI Balázs: Apává lenni, apává tenni. Az apaság(i) vélelmek) egyes kérdései. *Iustum Aequum Salutare*, XVIII. évf., 2022/3. 61., 63.

³ MOLNÁR Sarolta: A Családjogi Charta és a civil jog házasságképe. *Iustum Aequum Salutare*, X. évf., 2014/1. 23., 26.

A jogirodalom álláspontja egységes a tekintetben, hogy a házasság és a család védelme tekintetében az Alkotmány két különböző intézményről (és ebből következően két különböző jogról) tesz említést.⁴

A házasság jogintézmény (bár elsősorban nem az – ahogy az ember is elsősorban ember, nem pedig állampolgár, jogalany vagy ügyfél) – a családban ugyanakkor megjelennek jogi kötelek, azonban alapvetően nem jogintézményről, hanem érzelmi-gazdasági közösségről van szó. A rendszerváltozást követő években a védelem új tartalmat kapott, jórészt az Alkotmánybíróság jogfejlesztő gyakorlatának köszönhetően. Ahogy azt korábban Lábady Tamás kiemelte, az intézmény alkotmányos védelme erkölcsi értékekről, az államot kötelező etikai, továbbá konvencionális elvekről szól.⁵ A házasság intézményének védelme nem a konkrét házasságok védelmének – így a válások megakadályozásának – állami kötelezettségét jelenti, azonban a házasságok jogi és tényleges stabilitása alkotmányjogi érték, így az állam szempontjából a konkrét házasságok stabilitása sem közömbös.

2.1. Férfi és nő

A házasság vonatkozásában a különművéség rögzítése éppen a homoszexuális kapcsolatok emancipációjának visszahatása – korábban ez a szempont fel sem merült. A rendelkezés tényt rögzít, és nem a homofóbia megnyilvánulása.⁶ A deklaráció fölöslegesnek tűnhet az Alkotmánybíróság 1995-ös élettársi kapcsolatokra vonatkozó határozata tükrében, hiszen ez rögzítette, hogy házasság csak férfi és nő között jöhet létre.⁷ Azonban a határozat indokolásában az Alkotmánybíróság a házasság „kultúránkban és jogunkban hagyományosan” kialakult intézményéről szól, ami nyitva hagyja a lehetőséget, hogy esetleg később (évtizedekkel később) az Alkotmánybíróság a társadalmi-kulturális változásokra tekintettel már ne ragaszkodjon a házasság intézményének hagyományos tartalmához és a tartalom esetleges törvényi módosítását elfogadja. Azaz az alkotmányozót az óvatosság vezethette: egy ma meglévő, mégis több ország példája szerint veszélyeztetett konszenzust védő óvatosság.⁸

Külön kérdés, hogy a házasság mint életforma jogi eszközökkel történő preferálása az állam kompetenciájába tartozik-e – nem közömbös az állam számára, miként alakítják magánéletüket polgárai? A házasság intézményének védelmét nem pusztán hagyományok indokolják, és sem a házasság, sem a család intézményének alkotmányos védelménél nem a demográfiai szempont a meghatározó (bár igaz, hogy az állam rá van utalva a népesség reprodukciójára, és igaz az is, hogy a házaspárok több gyermeket vál-

⁴ SZEIBERT Orsolya: Házasság – házasságon kívüli partnerkapcsolat – család a nemzetközi emberi jogi egyezmények, az Alkotmány és az alkotmánybírósági gyakorlat tükrében. In: SAJÓ András (szerk.): *Alkotmányosság a magánjogban*. Budapest, CompLex, 2006. 256.

⁵ LÁBADY Tamás: A magánélet alkotmányos védelme. *Acta Humana*, 2005/18–19. 74–77.

⁶ JAKAB András: *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei*. Budapest, HVG-ORAC, 2011. 194.

⁷ 14/1995. (III. 13.) AB hat.

⁸ FRIVALDSZKY János: *A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei*. Budapest, Szent István Társulat, 2011. 58–64.

lálnak, mint az élettársi kapcsolatban élők, ez azonban önmagában nem oka a fokozott védelemnek). Önmagában a magánélet stabilitása is értéket jelent, egy férfi és egy nő tartós életszövetsége alkotmányos érték, ami túlmutat a magánélet rendezett keretein. A házasság (szemben az élettársi kapcsolattal) nem magánügy, az állam semlegességét nem sérti, ha magatartásmintákat alkotmányos szinten is preferál⁹ – meghagyva mindenki szabadságát arra, hogy saját döntései szerint alakítsa életét.

A hagyományos házasságfogalom természetete szerint a családalapítást tartja szem előtt. A házasság szabályozása döntően nem az érzelmi kötődést szolgálja, hanem azt, hogy a születendő gyermekek felnevelésére teremtsen biztonságot adó keretet.¹⁰ A „természete szerint” családalapítást jelentő házasságkötés soha nem feltételezte az adott házaspár termékenységet. Az egymást kiegészítő férfi és női jelleg termékeny feszültsége akkor is a házasság lényegéhez tartozik, ha házaspároknak nem születik közös gyermeke.

A törvény a házasságot (és a családot) eredendő értékük és méltóságuk miatt is védeni rendeli.¹¹ Ezzel azt jelzi, hogy a házasság és család védelmét nem pusztán reprodukciós szerepük indokolja, és a védelem oka eredendően nem a házasság intézményének gyümölcseiben keresendő.

2.2. A házasság elhatárolása más párkapcsolatoktól

A házasság kiemelt védelme azt is jelenti, hogy e párkapcsolati forma nem kezelhető azonos módon a jog által szabályozott (vagy nem szabályozott) más párkapcsolatokkal, melyekben két személy közös háztartásban él, mintegy házasság módjára.

Míg az állam korábban csak a házasság intézményét ismerte el, mint párkapcsolatot, mára az azonos neműek bejegyzett élettársi kapcsolatával, az azonos neműek és a különneműek de facto, valamint közjegyző által nyilvántartásba vett élettársi kapcsolatával ma már hatféle párkapcsolat jelenik meg a magyar jogban.

A család stabilitása az állam számára sem közömbös, ahogy az sem, hogy polgárai házasságban, vagy élettársi viszonyban élnek-e: nem jogosult arra, hogy az utóbbi szabadságát korlátozza, azonban védenie az Alaptörvény alapján a házasságot kell, ami azt is jelenti, hogy nem tehet egyenlőséget a házasság és az élettársi kapcsolat közé.¹² A házasság intézményének védelme nem pusztán a jogintézmény fenntartását követeli meg, hanem azt is, hogy az állam aktív szerepet vállaljon a házasság intézményének támogatásában.

⁹ VARGA Zs. András: A közigazgatás feletti kontrolleszközök általános áttekintése. *Jog – állam – politika*, III. évf., 2011. Különszám, 37., 49.

¹⁰ Sherif GIRGIS – Ryan T. ANDERSON – Robert P. GEORGE: *What is marriage? Man and Woman: A defense*. Encounter Books, 2012.

¹¹ 2011. évi CCXI. tv. 1. §.

¹² 154/2008. (XII. 17.) AB határozat.

2.3. A házastársak kapcsolata

A házasság szolidaritási közösség. A házastársak hűséggel tartoznak egymás iránt, és kötelesek „közös céljaik érdekében” együttműködni és egymást támogatni.¹³ A hűség kötelezettsége nem pusztán a házasságtöréstől való tartózkodást jelenti, hanem aktív kötelezettséget, a házastársi közösség óvását. A törvény erkölcsi kötelezettségeket emel törvényi szintre anélkül, hogy e kötelezettségek elmulasztása önálló jogi szankciókat vonna maga után. Bár többen házassági vagyoni jogi szerződés nyomán vagyonekülönítő házassági vagyonjoggal élnek, a házasságban gazdasági tekintetben főszabályként közszerzeményi rendszer érvényesül és a felek között vagyonközösség van. A házastársak között az életközösség megszűnése után is, illetve volt házastársak között is felmerülhet a tartás kötelezettsége.¹⁴

A házasság (és a család) által kivont „szociális háló” működése a társadalom egésze szempontjából jelentőséggel bír: a szubszidiaritás szempontjából is fontos, hogy a családi közösség által megoldható nehézségek – akár gondozási-ápolási feladatok – csak akkor terheljék a szociális ellátórendszert, ha a család már nem képes ezeket ellátni. Nem csak érték-alapon, de gazdaságossági érdekei mentén is az államnak segítenie kell a társadalom legkisebb szolidaritási sejtjeit e feladatuk ellátásában.

A házastársak egyenjogúságának elvét a Ptk. is rögzíti: „A házastársak a házaselet és a család ügyeiben egyenjogúak; jogaik és kötelezettségeik egyenlők.”¹⁵ A házastársak egyenjogúsága mögött férfi és a nő egyenjogúsága áll (XV. cikk (3)).

3. Apaság – anyaság

3.1. Tény vagy szerep?

Korunk alapvető bizonytalansága a tények relativizálásából fakad. Sokan csak a matematikailag bizonyítható tételeket fogadják el tényként. Már a természettudományos igazságok tényként való elfogadása is kérdéses. Életünk bizonyosságaink többségét azonban nem ilyen módszerrel szerezhetjük meg.¹⁶ A tények egy részét sokan szubjektív értéknek tekintik, ami vélemény, kedv, hangulat kérdése. Az egyik érzékeny terület, ahol e kettősség tetten érhető, a biológiai nem, mint objektív tény megkérdőjelezése, mintha nemiségünk, férfi vagy női mivoltunk megélése választás, döntés, szerep kérdése lenne.

Michael Waldstein hívja fel a figyelmet az ősi zsidó ima-fordulatra: „Áldott légy, Mindenség Királya, hogy nem nőnek teremtettél engem!”. A teológus szerint nem a női nem megbecsülésének hiányáról van itt szó, hanem éppen ellenkezőleg: Ha nő lennék – így Waldstein – egy férfival élnék házasságban, és ez a legkevésbé se vonzó

¹³ Ptk. 4:24. §.

¹⁴ Ptk. 4:29. §.

¹⁵ Ptk. 4:3. §.

¹⁶ Luigi GIUSSANI: *Vallásos érzék*. Budapest, Vigilia, 1999. 31.

számomra.¹⁷ Amit az egyik megközelítés a férfi nem előtérbe helyezésének tarthat, abban más éppen a női nem értékének megbecsülését láthatja. Megjegyzendő: az áldás női változata szerint „Áldott vagy, hogy akarod szerint teremtettél!” Nemünket éppen úgy kapjuk, mint személyiségünk számos, meg nem változtatható elemét.

3.2. Azonos jogok – eltérő kötelezettségek?

Az alapvető jogok nem (és minden egyéb szempont szerinti) különbségtétel nélkül illetnek meg mindenkit [XV. cikk (2)]. A férfiak és nők egyenjogúsága külön kiemelt tétel [XV. cikk (3)]. A nők – a gyermekek, idősek és a fogyatékkal élők között külön védelemben részesülnek [XV. cikk (5)].

Míg a jogok azonosak, a kötelezettségek terén vannak különbségek, amire példa lehet a katonai szolgálat (rendkívüli állapot vagy megelőző védelmi helyzet esetén) a férfiak kötelezettsége [XXXI. (3)]. A nemek közötti különbségek egyes – nem alapjogi – életviszonyokban figyelembe vehetőek. Ugyanakkor furcsa a népeesség számszerű többségét alkotó személyek tekintetében pozitív diszkriminációról beszélni.¹⁸

4. A család védelméről a családok védelméig

4.1. Házasságból család

Nem véletlen, hogy az Alaptörvény párhuzamosan szól a házasság és a család intézményéről; az általános felfogás szerint a házasság a család alapja.¹⁹ Az alkotmányi rendelkezésből arra lehet következtetni, hogy a házasságot és a családot egymásra tekintettel védi a két intézmény szoros kapcsolata miatt. Az Alaptörvény nem hagyja figyelmen kívül azt a ténytet, hogy a házasság „potenciális család”.

Az egyes családok támogatásán és védelmén túl a család, mint alkotmányos érték védelme családbarát társadalmi légkör kialakítását igényli a társadalmi és gazdasági élet valamennyi területén.²⁰ A társadalmi szemléletformálás az állam kitüntetett felelőssége, melynek eszköze lehet a jogrendszer alakítása, a közigazgatás és a közszolgáltatások legkülönbözőbb területei, így a médiaszolgáltatók orientálása,²¹ de a köznevelés rendszere is.²²

¹⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=0DaM2GkO1Fw> (33. perc).

¹⁸ Vö. 3127/2015. AB határozat.

¹⁹ FICZERÉNE SÍRKÓ Alexandra: A házassági családi viszonyokból eredő jogok és kötelességek alkotmányos szabályozása. *Magyar Jog*, 1995/8. 478.

²⁰ Csvt. 6. § (1).

²¹ Csvt. 5. §; A közszolgálati médiaszolgáltatás egyik célja a házasság intézményének és a család értékének tiszteletben tartása: 2010. évi CLXXXV. tv. a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról 81. § (1) c).

²² 2011. évi CXC. tv. a nemzeti köznevelésről: a pedagógus kötelességeinek hosszú listáján szerepel, hogy „egymás szeretetére és tiszteletére, a családi élet értékeinek megismerésére és megbecsülésére, együttműködésre, környezettudatosságra, egészséges életmódra, hazaszeretetre nevelje a gyermekeket, tanulókat”; vö. 62. § (1) e).

A család intézményvédelme a nem házasságon alapuló kapcsolatokra is kiterjeszhető, azaz nem lehet eltekintetni attól a tényről, hogy a polgárok nem elhanyagolható része nem köt házasságot, a gyermekek jelentős része házasságon kívül születik.²³ Megjegyzendő, hogy a házasságon kívül született gyerekek számának magas aránya oka és következménye is lehet annak, hogy a korábban „törvénytelen” származás miatti joghátrányok és társadalmi kirekesztettség megszűnt, azaz a modern jogrendszereknek más védett tulajdonságokhoz képest is kiemelkedő mértékben sikerült a származás alapján történő hátrányos megkülönböztetést kiküszöbölni.

A házasság és a család intézményeinek alkotmányos védelmét nem csak a felnövekvő nemzedékekről való gondoskodás természetes közegeként érdemes a család védelemre, ahogy a házasság sem csak mint potencióális család érdemes védelemre. A házasság, mint egy férfi és egy nő tartós életközössége éppen tartóssága és biztonsága révén olyan értéket képvisel a társadalom és az állam számára, amely nem csak az egyén számára helyettesíthetetlen, de a közösség számára sem. Természetesen az állam nem gyámkodhat polgárai életvezetése fölött, azonban alkotmányos kötelezettsége a házasságok és a családok egységének védelme, annak előmozdítása, hogy ezen életformák kitüntetett és kedvezményezett keretei legyenek az együttélésnek. Szociológiai változások nem változtatnak az állam azon elkötelezettségén, melyet az Alaptörvény rögzít. Az állam nem eszköztelen: az adórendszer, a nyugdíjrendszer, az oktatáspolitikai és más szektorok alakítása együttesen előmozdíthat egy olyan kulturális fordulatot, mely jobb esélyeket teremt az egyén, mint személy kibontakozásához, valamint a közösség külső és belső fejlődéséhez. Persze feltehetünk számos konkrét kérdést is: hogyan értékelhetjük a házasság intézményének alkotmányi védelme szempontjából azt, hogy a házasság felbontását a jogalkotó egyre könnyebbé teszi?²⁴ Most, hogy a házasságon kívül az állam már a párkapcsolatok egész sorát jogi elismerésben és védelemben részesíti (anélkül, hogy erre az Alkotmányból kötelezettsége fakadna)²⁵, feltehető az a kérdés is, hogy a fellazított házasság intézménye mellett nem lenne-e indokolt egy olyan házasság-forma ismételt bevezetése, melynél a házasság főszabályként nem, vagy csak egészen kivételes esetekben bontható fel – legalább az egyik házaspár fél vétke magatartásához,²⁶ vagy csak hosszabb különéléshez kötve a bontás lehetőségét. A

²³ Míg 1989-ben az anyák 12,4%-a nem volt házaspár gyermeke születésekor, 2015-re ez az arány elérte a 47,8%-ot. A házasságkötések számának növekedésével 2020-ra 30%-ra csökkent a házasságon kívül született gyerekek aránya. Ugyanakkor harminc évvel ezelőtt a házasságon kívül születések többségénél (58%) az apa ismeretlen volt, ez az arány 2015-re 23%-ra csökkent, ami azt mutatja, hogy a házasságon kívül született gyermekek szüleinek jelentős része élettársi viszonyban él és a gyermek nem alkalmi kapcsolat gyümölcse.

²⁴ A fokozatos – társadalmi igényeket megelőző – lazításhoz: SZABÓ István: Az állami házasság megjelenése és a házasság felbonthatóságának kérdése. *Iustum Aequum Salutare*, IV. évf., 2008/3. 49., 54.

²⁵ Így az azonos nemű vagy különböző nemű személyek tényleges, vagy közjegyző által nyilvántartásba vett élettársi kapcsolatát és az azonos nemű személyek anyakönyvvezető által bejegyzett élettársi kapcsolatát.

²⁶ Ahogy ezt a polgári házasságot – és a házasság bírói felbontásának lehetőségét – bevezető 1894. évi XXXI. tc. 76–80. §§-ai meghatározták.

jegyesek választhatnának: felbontható vagy felbonthatatlan házasságot kívánnak kötni. Ilyen szabályozás az Egyesült Államok néhány államában létrejött.²⁷

4.2. A család fogalma

A házasság, mint pontosan meghatározott jogintézményhez képest a család fogalma képlékeny, mivel elsősorban nem jogintézményről van szó.²⁸ A Csvt.²⁹ eredeti rendelkezésének megsemmisítése nyomán³⁰ az Alaptörvény negyedik módosításával az L) cikk (1) bekezdése kiegészült a családi kapcsolat alapjának meghatározásával – anélkül, hogy magát a család fogalmát az Alaptörvény vagy törvény megadná. Az utalás szerint a családi kapcsolat alapja a házasság vagy a szülő-gyermek viszony. Nincs szó a két intézmény – a házasság és a család – összemosásáról. A családalapítási szándékkal kötött házasság még nem család: a házaspár a gyermekáldás révén válik családdá. Az Alaptörvény kerüli a családkép tekintetében az állásfoglalást. Egy egyszülős család – legyen szó özvegy, vagy más okból egyedülálló szülőről – a szó hagyományos értelmében csonka családnak minősülne: ez jogon kívüli kérdés. Nem kérdés, hogy a szülő-gyermek viszony önmagában családi kapcsolatot hoz létre. A család alkotmányos védelme bizonyosan nem érvényesíthető a különélő szülővel szemben, mivel maga az Alaptörvény az ő irányában is elismeri a kapcsolat családi jellegét. Szűkebben a család fogalma feltételezi a gazdasági kapcsolatot, azaz a házasságot kötő, családot alapító gyermek elhagyja szülei családját.

A család – ahogy azt Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata is elismeri – a társadalom természetes alapvető alkotó eleme. A családi közösségnek önmagában megálló méltósága van:

„a család eleven és rendezett szálakkal kapcsolódik a társadalomhoz, amelynek alapját képezi, hiszen szüntelenül táplálja az élet szolgálata által: a társadalom tagjai a családban születnek és a családban kapják meg a szociális erények első iskoláját; ezek az erények pedig a társadalom életének és fejlődésének lelkét jelentik.”³¹

Az Alkotmánybíróság már 1996-ban egy, a kiskorú gyermekek lakáshasználati jogával kapcsolatos ügyben kimondta, hogy

²⁷ SCHANDA Balázs – MOLNÁR Sarolta: A házasság védelme és a családjog: egy amerikai kísérlet tanulságai. *Családi Jog*, 10.évf., 2012/1. 28–33.

²⁸ Jörn IPSEN: *Ehe und Familie*. In: Josef ISENSE – Paul KIRCHHOFF (Hrsg.): *Handbuch des Staatsrechts*. VII. k. Heidelberg, C. F. Müller Verlag, 2009. 431., 458.

²⁹ FRIVALDSZKY János: Szempontok a családvédelmi törvény értékeléséhez. *Iustum Aequum Salutare*, VIII. évf., 2012/2. 57–69.

³⁰ 43/2012. (XII. 20.) AB hat.

³¹ II. JÁNOS PÁL PÁPA: *Familiaris consortio kezdetű apostoli buzdítása*. Róma, 1981. november 22. 42. pont. <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=202>

„A család alkotmányos védelme nemcsak a házasságon alapuló családra, hanem a szociológiai értelemben vett családi életre is vonatkozik [...]. Ez pedig azt jelenti, hogy a hagyományos értelemben vett, de nem házassági köteléken alapuló családok és az abban élő kiskorú gyermekek lakáshasználati jogosultságát éppúgy megfelelően figyelembe kell venni, mint a házastársakkal élő kiskorú gyermek »lakásjogát.«³²

A családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény (Csvt.) eredeti rendelkezése szerint „A család a természetes személyek érzelmi és gazdasági közösségét megvalósító olyan kapcsolatrendszer, amelynek alapja egy férfi és egy nő házassága vagy egyenesági rokon kapcsolat, vagy a családbafogadó gyámság.”³³ (Az egyenesági rokon kapcsolat leszármazással vagy örökbefogadással jöhet létre.) E meghatározást az Alkotmánybíróság az Alaptörvény (akkor hatályos) L cikkéhez képest leszűkítőnek ítélte meg, mivel az élettársi kapcsolatokon alapuló családok kívül estek volna a Csvt. család-fogalmán.³⁴ A határozattal kapcsolatban nem alaptalan kritika lehet, hogy önmagában az élettársi kapcsolat (ahogy önmagában a házastársi kapcsolat) nem tekinthető családnak. Ha az élettársaknak közös gyermekük van, akkor nyilvánvalóan családot alkotnak, az élettárs azonban nem kerül rokon-családi kapcsolatba élettársának más kapcsolatból származó gyermekével. A közös háztartás önmagában nem jelent családi kapcsolatot, ahogy együtt élő barátok, ismerősök között sem létesül hozzátartozói viszony a közös lakáshasználat által.

A legáltalánosabb meghatározás szerint a család olyan szabad akaraton alapuló életközösség, amelynek legalább két tagja van, akiket tényleges kapcsolat, kötődés és függőségi helyzet tart össze, és amely viszonyrendszerben mindegyik félnek meghatározott jogai, és – a gyermekeket kivéve – egyben kötelezettségei vannak.³⁵ A család tehát elsődlegesen érzelmi és gazdasági közösség, amely hozzátartozói viszonyt eredményez, és tartási kötelezettséget alapoz meg. A család tehát intézmény. Jogot megelőző intézmény, melyet a jog úgy vesz körül szabályokkal, hogy a családot nem teszi önállóan a jog alanyává – szemben pl. egy egyesülettel. A családot tényleges – a családtagok által is érzékelt rokon – kötelékek, érzelmi gazdasági kötelékek fűzik össze.

Az életközösséget – érzelmi és gazdasági közösséget – hangsúlyozó meghatározás is jelzi, hogy a nyugati kultúrkörhöz igazodva a magyar jog „család” alatt elsősorban a nukleális családot, azaz a magcsaládot érti. Szociológiai szempontból elfogadott a család tágabb meghatározása is, mely több generációt, foglal magában, esetleg tágabb rokon kört. A generációk közötti szolidaritás erkölcsi parancsa az Alaptörvényben is megjelenik. A tágabb értelemben vett család védelmét szolgálják a(z) – örökhagyó végintézkedési szabadságát is korlátozó – kötelezési szabályok, vagy maga a törvényes

³² 1097/B/1993. AB hat., ABH 1996, 456, 466.

³³ Megsemmisítette a 43/2012. (XII. 20.) AB hat.

³⁴ 43/2012. (XII. 20.) AB hat.

³⁵ DRINÓCZI Tímea – ZELLER Judit: A házasság és a család – alkotmányjogi értelemben. *Acta Humana*, 2005/4. 80.

öröklés rendje, illetve az egyenesági rokonok közötti ingyenes vagyonátruházás – az öröklés mellett az ajándékozás – illetékmentessége.

4.3. A családok hátrányos megkülönböztetésének kérdése

A különböző családokban, kapcsolatokban élő személyek között a család jellegére tekintettel nem tehető különbség – a jogrendszerek általános fejlődési iránya, hogy a törvényes és törvénytelen gyermekek jogi helyzete közötti eltéréseket megszüntették.

Ugyanakkor általában a családban élők sem szenvedhetnek hátrányt a társadalom más életformát választó csoportjaihoz képest, különösen nem azokhoz képest, akik személyes döntésük alapján nem vállalnak gyermekeket.

Az állam számára a házasság és a család preferált élethelyzetek.³⁶ E preferencia nem önkényes, hanem természetjogi alapokon, a társadalom meghatározó többségének nemzedékek sora óta megélt életkeretéhez igazodik. A jogalkotás megalapozottan indul ki abból, hogy a felnövekvő nemzedékek többsége a házasságot választja életállapotként, azaz nem pusztán sok lehetőség között egy választásról van szó, hanem főszabályról – melyhez képest kivételt képeznek az alternatív életállapotok, melyek szabadsága természetesen nem korlátozható.

4.4. A családtámogatás – közteherviselés

Az Alaptörvény a családok védelmét több szempontból rögzíti. Egyrészt a családok segítésére külön intézkedéseket rendel [XV. cikk (5)], másrészt a családok védelmére külön sarkalatos törvény elfogadását írja elő [L cikk (3)], de a természeti erőforrások – különösen a termőföld – védelme vonatkozásában is a családi gazdaságokra utal. Az Alaptörvény a közteherviselés vonatkozásában a gyermeknevelés kiadásainak figyelembevételét követeli meg: a közös szükségletek fedezéséhez való hozzájárulás mértékét a gyermeket nevelők esetében a gyermeknevelés kiadásainak figyelembevételével kell megállapítani [XXX. cikk (2)].

A családtámogatás nem egyszerűsíthető szociális kérdéssé: a családok támogatási rendszerének nem csak a rászoruló családokat kell elérnie, hanem valamennyi családot.

A házastársak közötti szolidaritási kötelezettség, illetve a szülők kötelezettségei gyermekeik iránt a közteherviselés kötelezettségével is összefüggnek. Az állam nem hozhatja olyan helyzetbe a szülőket, hogy éppen a közterhek lehetetlenítsék el gyermekeik iránti gondoskodási kötelezettségeik teljesítését – és hozzák a családot szociálisan kiszolgáltatott helyzetbe.³⁷ A Csvt. – és a Csvt. alapján az Szja. tv. – jelentős családi kedvezményt biztosít a (több) gyermeket nevelő szülők számára.³⁸ Ugyanakkor a nyugdíjrendszer ma is alapvetően figyelmen kívül hagyja gyermeknevelést. Míg a

³⁶ VARGA ZS. András: A házasságra és családra vonatkozó rendelkezések változása az alkotmányozás során. *Iustum Aequum Salutare*, VIII. évf., 2012/2. 119–127.

³⁷ Paul KIRCHHOF: *Bundessteuergesetzbuch: ein Reformentwurf zur Erneuerung des Steuerrechts*. Heidelberg, C. F. Müller, 2011.

³⁸ Csvt. 22. §.

szolgálati idő számításánál a gyermeknevelés miatti keresőképtelenséget figyelembe veszi, a gyermeknevelés miatt kieső/csökkenő jövedelmet nem, pedig (jellemzően a családjában) részéről a járulékcsökkenés a gyermeknevelés természetes velejárója, a gyermeknevelésben pedig az anyai szerep helyettesíthetetlen és a gyermek javán túl társadalmi szinten is értéket teremt.

4.5. A népesedéspolitikai szempontja

Míg a Csvt. elvi szinten rögzíti, hogy a család saját méltósága okán is védelmet érdemel, az Alaptörvény L) cikkének „a nemzet fennmaradásának alapját” szövegrésze arra utalhat, hogy az állam az élet továbbadásának potenciális lehetősége miatt, e célhoz kötötten védi a családot. Hasonló következtetésre jutott az Alkotmánybíróság a 154/2008. (XII. 17.) AB határozatban. A határozat e megállapítása kiegyensúlyozottabb lehetett volna, ha a célhoz kötöttséget nem egyedüli, hanem kiemelt szempontként említi.

Az állami lét előfeltétele, hogy az államalkotó nép magát tartósan közösségként határozza meg. Az Európára ez elmúlt két évszázadban jellemző, etnikai alapon meghatározott államiság egy többségi, államalkotó nyelvi-kulturális többséget feltételez, más, honos népcsoportok jelenléte mellett. Az etnikai viszonyok átalakulása az államiság fennmaradását is érintheti (ez legitimálja a létükben fenyegetett balti államok állampolgársági szabályozását, és e folyamatra lehet példa Koszovó független állammá válása is). Az, hogy a házasság és a család, mint a társadalom alapja olyan értékek, melyeket eredendő értékük, és nem társadalmi hasznosságuk érdemesít védelemre és támogatásra, nem jelenti azt, hogy szerepük reprodukciós szempontból közömbös volna. Európában a népesedéspolitikai évtizedek óta a népesség fenntartásának kihívásával küzd, és a törekvés minden állam legitim társadalompolitikai célja.³⁹ Magától értetődő, hogy a párkapcsolatok stabilitása, így a házastársi kötelék, illetve a családok támogatása szorosan összefügg a gyermekvállalás ösztönzésével. Az Alaptörvény a házasság védelmét is kimondó cikkben, azonban önálló bekezdésben rögzíti a gyermekvállalás támogatását [(L) cikk (2)], ami egyszerre jelzi a szoros összefüggést, és egyben a megkülönböztetést is: a gyermekvállalás nem csak a házaspárok esetén indokolható támogatást – a szülő-gyermek viszony pedig a szülők közötti kapcsolat jellegétől függetlenül családi kapcsolatot alapol meg.

Szociális szempontok indokoltá tehetik a gyermeküket egyedül nevelő szülők erőteljesebb támogatását (pl. magasabb összegű nevelési ellátás vagy iskoláztatási támogatás, azaz családi pótlék formájában), függetlenül attól, hogy ehhez az élethezvezet a szülők esetleg morálisan aggályos felelőtlensége vagy családi tragédia vezetett. Bármilyen magas számban és arányban is vannak jelen tapintattal kezelendő és fokozott támogatást igénylő sérült élethezvezetek, kijelenthető, hogy a gyermekek egészséges fejlődése és így a társadalom érdeke szempontjából is helyettesíthetetlen előnyben vannak a generációk közötti szolidaritást is megélő, ép családban nevelkedő, testvérekkel is megáldott gyermekek. Azaz a csonka családok mellett indokolt a békés szeretetközös-

³⁹ JAKAB (2011) i. m. 194.

séget megéelő ép családok védelme és támogatása is, különösen indokolt a kettőnél több gyermeket nevelő családok kiemelt támogatása.

5. Az Alaptörvény emberképe – méltóság és felelősség

Az emberi méltóság, mint az emberi lét alapja, az emberi méltóság sérthetetlensége [Nemzeti hitvallás – II. cikk], illetve a személyes felelősség rögzítése (O) cikk] kimondatlanul is a keresztény emberkép alkotmányos rögzítését jelenti, olyan módon, hogy az nem sérthet senkit (saját méltóságuk ellen kevesen érvelnek – legfeljebb felelősségüket hártják el). A felelősség említése éppen a méltóságot emeli. Ugyanakkor az alkotmányozó a „magzati élet” vonatkozásában az Alkotmánybíróság által 1991-ben⁴⁰ minimumként levezetett életvédelmi kötelezettséget rögzítette, tartózkodva az emberfogalom kiterjesztésétől.

Az anyaság pótolhatatlansága és helyettesíthetetlensége, egyúttal az anyává válás sérülékenysége minden közösség számára magától értetődővé teszi a várandós nők és az édesanyák – különösen a kisgyermekes édesanyák – kiemelt védelmét. A nemek közötti természetes adottságok különbségei mindenképpen indokolják, hogy az anyaságot és az apaságot eltérő jellegű védelemben részesítse a jog.⁴¹ A szülők közötti feladatmegosztás társadalmi szokásai változhatnak, azonban a nemi szerepek döntő részt adtak és nem helyettesíthetőek vagy felcserélhetőek. Az anyaság támogatása nem függhet az anya – vagy várandós nő – családi állapotától.

Az anyaságot az Alaptörvény XIX. cikk (1) bekezdése önmagában támogatási jogszultság alapjaként határozza meg, összhangban az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatával (vö. 25. cikk 2.).

A gyermekek nevelésének joga és kötelessége elsősorban a szülőket illeti és terheli. A természetjogi alapokon túl a társadalmi költségek észszerűsége is a szülők támogatását igényli, hogy szülői kötelezettségeiket teljesíthessék. Így az Alaptörvény védeni rendeli a szülők munkahelyét [XVIII. cikk (2)]. A Csvt. is szorgalmazza „a család és munka összeegyeztetésének” javítását. Erkölcsei parancs alkotmányos rögzítését jelenti, hogy az Alaptörvény rögzíti a nagykorú gyermekek kötelezettségét, hogy gondoskodjanak rászoruló szüleikről [XVI. cikk (4)].

A többgyermekes, gyermekét egyedül nevelő, tartósan fogyatékos vagy súlyosan fogyatékos gyermekeket nevelők többlet-terheinek ellensúlyozását írja elő a törvény [Csvt. 3. § (4)]. A differenciált családtámogatás célja e tekintetben az esélyegyenlőség elősegítése [XV. cikk (4)].

Az apaság kiemelésének hiánya éppen sajátos, az O) cikk szerint saját magáért viselt felelősségre utalhat.

⁴⁰ 64/1881. (XII. 17.) AB határozat.

⁴¹ Csvt. 16. §.

6. A vérségi származás megismerésének joga

A családra védendő értéként, szolidaritási közösségként gondolunk, az apaságról a felelősség, a családi név kapcsán gondolunk, ugyanakkor a vérségi kapcsolat (különösen az apával fennálló vérségi kapcsolat) gyakran elválik a tényleges családi köteléktől.

Az egyén genetikai állományát meghatározó származása kulcsfontosságú a személyi identitása szempontjából. A származás egyéni jellemzőként a személyiséghez tartozik, és fontos támpontot nyújt az egyéniség megértéséhez és fejlődéséhez.⁴² Az Alkotmánybíróság működésének kezdetén – akkor még hatáskörét is feszegetve – bontotta ki az emberi méltóságból, hogy a vérségi származás megismeréséhez való jog része az általános személyiségi jognak. Nem vonható el végérvényesen és visszavonhatatlanul egy (felövő) gyermektől, hogy tisztázza vérségi származását.⁴³ Ezért az embert megilleti a származás megismeréséhez való jog.

7. A családi név kérdése

A névjog az emberi méltóság része.⁴⁴ Bár családi név alakítására felkínált lehetőségek az elmúlt évtizedek során sokszínűbbek lettek, és a törvény eltörölte a nemek közötti megkülönböztetést,⁴⁵ a főszabály és az uralkodó társadalmi gyakorlat mégis az, hogy a gyermekek apjuk családi nevét viszik tovább. Ha a szülők a házasságkötés után nem viselnek közös házassági nevet, a házasságkötést megelőző eljárás során megállapodhatnak a házasságukból származó, születendő gyermek névviseléséről.⁴⁶ Az anya a gyámhatóságnál kezdeményezheti, hogy kiskorú gyermeke apjaként képzelt személyt jegyezzenek be, és a nagykorúvá vált személy is kérheti, hogy az anyakönyvbe képzelt apát jegyezzenek be, ha nincs olyan személy, akít a gyerek apjának kell tekinteni. A képzelt apa anyakönyvezésének lehetősége önmagában azt jelzi, hogy a jogalkotó észlelte és értékelte az apa iránti vágyat. A képzelt apa családi nevének viseléséről kiskorú esetén az anya, nagykorú esetén maga a bejegyzést kérő dönt.⁴⁷

8. Zárszó

A társadalom közösségekből áll, az államot alkotó nemzet nem pusztán egyének laza halmaza. A legkisebb, természetes emberi közösség a család. A család védőháló, szolidaritási közösség, az értékátadás természetes közege. Az ép család szociális és mentál-

⁴² ZAKARIÁS Kinga: Az emberi méltóság védelme. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020. 537., 558.

⁴³ 57/1991. (XI. 8.) AB határozat; SÓLYOM László: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*. Budapest, Osiris, 2001. 457.

⁴⁴ 58/2001. (XII. 7.) AB határozat.

⁴⁵ Ptk 4:150. § (1).

⁴⁶ 2010. évi I. tv. 21. § (1).

⁴⁷ Ptk. 4:150. § (4)–(5).

higiénés védőháló. A társadalom működésének egészére kihat, ha sokan úgy nőnek fel, hogy nem látnak maguk előtt nap, mint nap apai mintát. A család ügye nem magánügy.

Az Alaptörvény arculatát értékelkötelezettsége határozza meg – ennek fontos eleme a házasság és a család intézménye melletti elkötelezettsége. Ezt nem tudja megvédeni az Alkotmányvédelmi Hivatal, de éppen az értékek tekintetében az Alaptörvény védelmének legfőbb szerve, az Alkotmánybíróság eszköztára is korlátozott. Fennmaradása alapvetően azon múlik, hogy az alapvető fogalmaink és értékeink mögötti konszenzus fennmarad-e. Ez a konszenzus nem a társadalmi gyakorlatra vonatkozik, hanem értékválasztásokra. A gyermekvállalást-gyermeknevelést döntő többségükben azok is értéknek tartják, akik bármilyen okból nem vállalnak gyereket, vagy gyerekeik neveletlenek. Egy család szétesését azok is veszteségként élik meg, akik saját önmagvalósításukhoz ragaszkodnak. Ugyanakkor az egyetértési pontok fennmaradása nem magától értetődő, megőrzésük és megújításuk figyelmet és munkát igényel.